

Bogdán László

Tükrök, maszkok és démonok

Nem mehetek foglalt minden napom
De hidd el nékem is sajog sebed
Futok hozzád amint lesz alkalom
És akkor akkor meghalok veled

Izolda levele

1 TŰKRÖK. Baka István verseit először még azokban a *lázás* – tán e lapban, melynek egyik évkönyve e nagyratartó címet viselte, nem frivol még egyszer használni a megnevezést s nyomtatékkal, hátha így heroizmus iróniába vált át, mit lehet tudni? – *hetvenes években* olvastam, méghozzá vonaton. Na jó, olvastam én vonaton máskor is, például Sándor Iván regényét Marosvásárhelyről Szentgyörgyre jövet, egy zsúfolt vicinálison s úgy eltelt a hat óra út, hogy szinte a vonaton maradtam, azaz a regényben, a *Századvégi történetben* bolyongtam a végtelen utakon, csatások ló hátán üldöztem egy batárt, miközben körülöttem a C. rendszert emberenyészetet tett úgy, mintha élne. Baka verseivel más volt a helyzet, akkor épp a Zsilvölgyébe mentem, a vonat zsúfolt volt, álltam, féllábban s arra gondoltam, leszállok, *kiszállok*, nem csinálom tovább s akkor jöttek a Baka versek. Valószínű a nagy lélekhalás, Ilia küldte el a könyvet, leveleiben – halványan dereng – hogy többször is írt Bakáról, morcos, aggályos, dohogó szeretettel figyelte más tanítványait is, Temesit, Zalánt, de Bakáról valahogyan másképp írt s megvallom, amíg kézbe nem vettem az első könyvét, a gyér publikációk nem győztek meg semmiről. Akkor ott a vonaton hirtelen megfedekeztem a környezetéről, arról, hogy le-avagy kiszállok és nem csinálom tovább – hogy mit? kitalálható, de hát nem mindegy?! –, itt most úgyis arról szól a vallomás, hogy egy képzeletbeli „teremtett” világba vezethesse, ahonnan döbbenet tekinthet vissza (tükörből a tükörbe) a külvilágra, ugyanis Baka világa valamiféle földi pokolnak készült kezdetektől, áthallásokkal, utalásokkal, intarziákkal, rájátszásokkal, felerősítésekkel, maszkokkal, démonokkal... Oroszok, magyarok, Rachmaninov, Széchenyi, minden itt kavargott Adytól Szegedig, Szekszárdtól Pétervárig, a Meltszió keringő megejtően felkavaró dallama is ott

Baka Istvánról, félálomban

izzott a versek mögött, de valahogy az elején még maszkoknak hatottak a maszkok – lehet, ez is átgondolt volt, tudatos, eltervezett? –, mintha egy tehetséges színész próbált volna tükör előtt – megint tükör, nem lesz ez egy kicsit sok? (Vers, ami tükör, s a világot tükrözi, a világot, ami ugyanolyan nyomasztó és elviselhetetlen, min: ama, mégegyszer hangsúlyozom, *balkáni* zsbivásár, ami a Zsilvölgyébe tartó munkásvonaton körülvev.) *Itt minden gyom örül a délnak, hogy nem kell másra vetniel parányi árnyát. E vidéknek! holtan se lennék semmije* – írja világáról, szülőföldjéről. Mészöly Szekszárdjáról, s a hazai táj pontosan úgy jár vissza azután, mint a dék-korban megismert orosz vidék. Sőt, a kettő fokozatosan kezd egymásba játszani! De még ne rohanjunk előre – hova sietni? ne mindig mindent idő előtt, ne minig mindent elsielve – figyelmeztet Tandori a verebek, később a lovak barátja –, maradjunk a vonaton! S az előbb idézett soroknál. Baka itt igazán nem fifikásan játszik rá, idézi fel, teremti játékosan újjá – csak némely ponton térve el s mégis *lényegiekben* módosítva a: eredetit – mondjuk, egyik nagy költői elődje, Juhás: Gyula költői világát, alföldjét, vízióját a hősi magyar hullásról – ami minden volt, csak hősiességem, amint arról Mészöly szekszárdi prózája is annyiszor és annyiféleképpen beszél s mely prózához Baka (és ezt sem érdektelen megjegyezni, egyik kesei interjújában tevalja) a legelején nem nagyon vonzódott, illetve taszította is (!) Baka elegánsan, pontosan fogalmaz, dalogása elárulja. A különbözőség, amelyik azután – a végtelenben a párhuzamosak is találkoznak – összebékül, s egymást egészíti ki, talán megérme egy – nohát vigadjunk – szekszárdi misét. Mert korántsem csak *alkau* különbözőségről van szó. Mindez azonban csak akkor lesz teljesen nyilvánvaló, amikor megszületik, *azinn* lép, eljön közénk Sztjepán Pehotnij.

2 MASZKOK. Az már a vonaton, Zsilvölgye felé dőcögve (ama mégegyszer *lázás* hetvenes években) világos volt, hogy Baka tükröi, maszkjai, *póza* egy nem mindennapi alakváltó tehetséggel megáldott színész próbái. Azután hamarosan

megkezdődött az előadás. Ezt természetesen nem a Zsilvölgye felé tartó vonaton izgultam végig, de végül is – s nemcsak a versben – minden lehet, tételezzük fel, a költő vers-világától azért ez mégsem idegen s a magamfajta botcsinálta versszakértő vagy költészetbarát amúgy is igyekszik idomulni a megidézett költő legbenső lényegéhez s ez Bakánál mégiscsak egy átváltozási képesség! Tegyük fel, hogy mindez ott zajlik a vonaton s amiután megérkezünk a román szénbányászat centrumába, két esztendővel a nevezetes munkásmegmozdulás előtt, már javában folyik a Baka féle előadás. Tíz év telik el, a mellettem a csikkek és sajtos, csokoládés papírok, valamint cigarettásdobozok, tökmaghéjak, szotyolatörmelékek és halszállák között ülő cigányasszony még mindig szoptatja telhetetlen fiát, aki felnöthetett azóta s vajon mi lehet vele? (Ki lehetne találni, nem érdekes, tán hattyúkat zabál Bécs környéki tavak partján, tán egy sortűz végez vele Temesvárott nyolcvankilenc decemberében, tán a román rivierán lesz nagyratartó zsebmetsző, mit lehetne tudni és mit nem?) Mellettem (két oldalról is ugyanazt nézhetem) katonák smárolják szerelmüket, még tovább egy féllábú öregember botjával időnként dühösen üt a földre s Baka Széchenyit megidéző Döbling, Döblingjére visszhangzik ez is, megadja a vers vak kopogását, mintha Ady lovasa vágatna álombéli, lidérces magyar tájban. (Történeteink kacskaringós utalásai időnként találkoznak és felszikkarnak: ezt a versciklust Ilia Mihálynak ajánlja költője!)

*Döbling Döbling éjfél ut az óra
összeér két villám mutatója
Döbling Döbling Döbling dől a zápor
reszket a föld varangy-iszonyától
megrázkódik holtjait kihányja
csontszilánk eső zuhog a tájra*

Kiver a veríték a Zsilvölgye felé tartó vonaton.

*Mint a kléög üstökös mely iszonyú
forgásában se határt se utat*

*nem tart de átokként a végtelen
üregben magát emészelve halad
kiegő csillag ezt az aluvó
naprendszer újra megrendítenéd
aludj inkább és hunyj ki jeltelen
amíg a virradat vörös csuklyás bakó
az égi vérpad grádicsára lép*

Gyönyörű – hallom és a vonatról egy pesti kocsmába – Bajkál teázó, a Pepita Oroszlán mellett, az Astoria körül, a Szovjet Kultúra (?) háza szomszédságában, nincsen már meg? megvan? nem érdekes – álmodom, katapultálok, képzelem magam. (Csak képzelet, mi?) Dehát lehet ezt folytatni?

Nem. De Baka nem is akarja folytatni. Megírja, befejezte, leszámolt valamivel, megidézett egy démont, a magyar hullás iszonyú haláldémona ott a vonatbéli öregember botjának döndülő kop-kop, Döbling Döblingjére vonaglik a verssorok között. Tekintsünk mostmár a „kerten” túlra is, gondolhatja a nagyralátó költő s miközben egy feledhetetlen, vacogtató, hideg-
lelős remeklésében (*Farkasok órája*) beszámol az ajánlott álom kísértéseiről, maszkot próbál újra: a Yorickét. Így születnek meg a Baka értelmezte „szegény Yorick” költeményei, amelyek megejtő természetességgel idézik meg a többszörös korszakváltásokat megérő, bölcs és bolond (?) kegyenc alakját. S Yorick után itt van Pehotnij is! – immár másodszer jelentjük be – fel is rikorthatunk: a szerelmespárok felrebbennek a vonaton, szétrebbennek, ijedten merednek rám, döbbenet néz az öregember is, botja fennakad a levegőben, tán egy nem is látszó ökörnyálon. Baka mániákusan rendez, értelmezi verseit, Pehotnijjal vissza és újra valami végletes és végzetes *átrendező* veszi kezdetét. Ne köntörfalazzunk: Pehotnij Katonát jelent – oroszul Baka István nevének tükörfordítása –, a Pehotnij vázlatfüzetében sorjádzó versek ezután megkezdik Baka könyveiben utó- avagy *külön* életüket. Miről van itt szó? Baka kitalál egy orosz költőt? Igen is, meg nem is! Inkább úgy mondanám, magát találja ki az orosz tájban és környezetben. Vonzalma az orosz költészethez közismert, van egy verse, azt hiszem az *Életünkben* jelent meg, egyik nagy Brodskij fordítása afféle verses utóhangjaként, ahol egy az egyben idézi meg hetvenes évekbeli pétervári ifjúkorát. Itt azután Pehotnij végképpen fel- és elszabadítja Baka démonait. Az orosz hulladékon – Lermontov és Bódy Gábor démona – ott komorlik a versek mögött...

3 DÉMONOK. Haláldémon? Hulladémon? Igen, a halál az utolsó könyvek, a *Jelenkor*-nál megjelenő *Sztyepán Pehotnij testamentuma* (1994) és *November angyalához* (1995) állandó szereplője. A Bakamaszkok: Pehotnij, Yorick -- a halállal viaskodnak, a halált idézik, igézik, becsmérelik, de várják is (!), egy újabb maszk vagy alakmás: *Háry János* egyenesen komázik vele

*S feltündököl akár egy generális
Rendjellel tűzdelt zubbonya az ég
Fogd obsitod vitéz Joannes Háry
időd kitelt meséidből elég*

nem nem, mondjuk idegesen a vonaton, valahonnan távoli állomás fényei ijesztgetnek, egy másik vonat robog el mellettünk, hosszú, elnyúló dudaszó hallatszik valahonnan, az öregember botja újra nagyot koppan a földön:

*Ki császárokkal paroláztam és
A világ végén lógattam le lábom
Meglóbál most és fejjel lefelé
A Nixbe ejt le prüsszentő halálom*

ér véget a *Háry János búcsúpohara*, a *November angyalához* nyitó verse. Közeledünk, mostmár mindenféleképpen közeledünk Zsilvölgyéhez s még annyi mindenről nem írtam, hiszen nemcsak Yorick világa megejtően természetes. Érzékletes és torz, nemegyszer megrendítő, zavarbaejtő áthallásokkal, amelyek tükrében ismételten magunkra ismerhetünk

*húzódnak tőlem mer csak svéd lehet ki
ily magabiztosan és ráadásul akcentus nélkül beszél
a régi államnyelvet az ilyen a képzőben tanulta*

vagy – ami ott a vonaton (akkor? most?) – 1975-ben, 1995-ben is Zsilvölgyét örökké közelítve, soha el nem érve is szíven üthet:

*a költészet is amely a felszabadítók
dicséretét zengi egyre több új fordulattal
hogyan lassan már nem is
tudom KINEK AZ ANYANYELVÉN*

Igen, ezek a betervezett anakronizmusok, a dán-svéd világ, amely a szovjet magyarra is emlékeztet, de leginkább s tán nem is szándék nélkül a romániai magyarság sorsa jelenik meg itt egy bolond görbetükrében, akiről – szegény Yorick – kiderül: nem is bolond, csak játssza, mint ahogy tükre sem görbetükör, amit mutat, azt mutatja és csakis *azt mutathatja, ami van*.

Nem, nemcsak Yorick világa természetes és hideglelősen ismerős, de a nagy orosz költészet világát imitáló Pehotnij-féle táj is, amelybe elképzeli, újjáteremti magát orosz hasonmása alakjában az orosz líra egyik szerelmese és örököse (?) a magyar Baka. Pehotnij ő is, meg nem is ő. Elkezdi a lerobbant szovjet nagyvárosban – ahol, akárcsak Bulgakovnál, micsoda telitalálatszerű utalás az egyik állandóan jelenlévő rém, a házmester, aki ráadásul nem is orosz (!) „litvánul vagy lettül szitkozódik”...

S megszólal megint – mégegyszer, utolszor Rachmaninov zongorája is. (E sorok írója Baka verseinek hatására kezdte hallgatni, megszeretni Rachmaninovot s nem is főként zongoraműveit, szimfóniáit, hanem mindenekelőtt a kórusműveit, s ezek közül is a *Vespers* címűt /Mass for Mixed Choir, op. 37/)

Mintha az egyre türelmetlenebbül kopogtató, szemlátomást egyre idegesebb öregember botjának kopogására visszhangzott volna a vers:

*Hó és üszök hó és üszök
A zongorád te száműzött
Oroszhon tülök tükrök és
Vad vodkabűz vak szívlövés.*

Na igen, ez Pehotnij világa. Itt szerelmes a költő és így dalol kedveséhez:

*A szigetekre szánon – jössz ha hívlak?
Tudod, nem ülhetsz cifra szánra, s én sem.
Hát zötykölődsz a trolibuszülésen,
Ahol körülöng romlottan a scsi szag*

Van idill. Van és ilyen!

A vonat megremeg, mintha sejtene valamit, mint paripa teste a célegyenesben. Lehet, hogy mégis megérkezünk. Az előbb június volt, már november. Eltelt a nyár, ellobbant, az ősz is itt hagy előbb-utóbb, a költő – mostnár nem Széchenyi, nem Yorick, nem is Pehotnij – „november angyalához” fohászkodik

*Jőjj el hozzám, november angyala!
Halottak napja elmúlt, – élni kell!
S ha élni kell, a kö is énekel,*

*S bódít krizantém-szirmod illata, –
Halotti mécs, öröklét lángja tán?
Mindegy! Fejem öledbe hajtánám.*

Ez már a búcsú!? Lehet, hogy mégis megérkezik ama vonat Zsilvölgyébe? Az öregember egyre nyugtalanabb, a szerelmespárok szétválnak, a lányok fésülködnek, a bakák (!) rágyújtanak, a cigánypurdé elválnak az emlőtől, szájáról fehér tejcsík indul meg a földi mocsok – már részleteztem, minek mégegyszer? élénken el lehet képzelni: kicsiben is az van, ami nagyban és hogy nagyban mi van, hát szét kell nézni! – az örök földi mocsok felé. Yoricktól, Fehotnijtól e „fogadott fivérektől” is búcsúzik a költő:

*Búcsúzom tőletek barátaim ti
Kik elfecseggve minden titkomat
Csak egyet egyet nem mondhattatok ki
A legnagyobbat a titoktalant.*

Megrendülten állok a lassítani kezdő vonaton, távolabb egy nagyobb állomás ígésző fényei s már tudom: én se 1975-ben, se soha Zsilvölgyébe meg nem érkezhetek, nem azért mert Zsilvölgye nincs, van! s időnként nagy események színhelye, onnan indulnak dúlásokra az 1977-es hősök komái s szénnel írják a falra: *mi dolgozunk nem gondokodunk*. Nem, ide nem érkezhetek meg – mért, máshová igen? – én már örökre ott maradok ama huzatos vonatfolyosón, tolláskodó szerelmespárok s egy telhetetlen csecsemő meg egy botjával a padlót kopogtató, valamire figyelmeztetni akaró féllábú öregember mellett. Beköltözve félig (albélőként?) egy Baka versbe.

*jó volna lenni még talán de
mit is tegyek ha nem lehet
a szótáradba írj be s néha
lapozz föl engem és leszek.*